

М. С. ТИМОШИК

Клірові книги як джерело вивчення демографічних процесів в українському селі XIX століття: за записами священиків Свято-Троцького храму села Данина Чернігівської губернії

Літописці сільських приходів

Священиків сільських приходів можна вважати першими літописцями тих населених пунктів, де їм доводилося упродовж багатьох років нести нележку душпастирську ношу. Зроблені ними записи у різноманітних церковних книгах, що отримали назву *клірових*, п'ятдесят, сто, двісті років тому сьогодні, якщо вони збережені, виступають неповторними свідками минулого. За допомогою цих записів нині можна не лише віднайти первинну інформацію про того чи іншого родича, а й відтворити окремі картинки минулого, пізнати й дослідити тенденції, події, явища і факти, що відбувалися в цьому населеному пункті на фоні конкретної сторичної доби.

З-поміж книг, які систематично заповнювали священики кожної церкви, найголовнішими були три. Це - відомості про тих, хто народжування, хто вступав у шлюб і хто помирав. Називалися вони *метричними*. На початку заповнювалися за трьома окремими розділами в спільній, великого формату, книзі. Пізніше кожна з трьох книг ставала самостійною.

Важливо також наголосити, що всі записи одночасно здійснювалися у двох примірниках. Тобто, йшлося про рівнозначні дві книги. Записи велися лише чорним чорнилом – аби текст не вигорів, не зблід, не розчинився від часу. В міру її заповнення повністю (зазвичай однієї вистачало на три-п'ять років) один примірник метричних записів наприкінці року здавався до консисторії, а інший залишався у церкві. Прихожани, таким, чином, мали можливість отримати виписку священика на всі випадки життя – скажімо, для суду, поділу майна, усиновлення, військової служби тощо.

Якість і повноту ведення метричних книг з різних okazji перевіряли представники духовної консисторії, про що свідчать записи у «Відомостях про церкву», яку час від часу готував для консисторії священик. Так, у «Відомості про церкву Св. Архидіакона Стефана Ніжинського повіту за 1837 рік» в пункті 16 зазначається: «Копії метричних книг з 1776 року в цілісності» [1].

Книги ці в чистому вигляді, але прошнуровані, видавалися кожному священику в єпархіальному управлінні під розписку. Вони були великого формату, паперові сторінки вищого ґатунку розмічалися друкарським способом на окремі колонки для заповнення відповідною інформацією.

Незважаючи на те, що метричні книги Данинської церкви велися фактично від часу її відкриття у 1775 році, про що засвідчує запис у відомості про церкву Св. архідиякона Стефана, до сьогоднішнього дня вони збереглися не всі.

В оглянутих документах про Данинську церкву, що наявні в ЦДІАУ в Києві за початковий період перебування її в підпорядкування Київської духовної консисторії, віднаходимо лише епізодичні дані про священнослужителів цієї церкви. У фонді Чернігівської духовної консисторії найдавніші відомості про народжених, одружених та померлих по приході церкви Св. Архідиякона Стефана датуються 1801 роком [2].

Дані на наступні десять років не виявлені. Починаючи від 1811 року, данинські клірові книжки фіксуються в різних описах цього фонду. Одна із таких справ під номером 862 четвертого опису є найповнішою: містить дані за період від 1811 по 1840 роки [3].

Таким чином, констатуємо прикрий факт. Якщо вважати, що другі примірники метричних записів, що весь час зберігалися і в першій, і в другій Данинській церкві, але були знищені за радянської влади, про йтиметься нижче, то можна з гіркотою констатувати факт: дані про народжених, одружених та померлих у цьому селі за перші 35 років існування церкви (від 1775 до 1811 років, за винятком 1801 року) втрачені для історії назавжди. Хоча теплиться ще надія, що такі книги й не втрачені, що в котромусь із фондів вони зберігаються, просто не віднайдені, просто помилково записані не на ту цифру, і все ще чекають на свого пошукача.

Автор цих рядків протягом декількох днів брав до рук і вивчав ці безцінні документи минулого від 1811 року. Писані різними почерками, увічнені чорнилами різної якості; часом обгорілі, підмочені, прицвілі, розмазані, а часом заяложені чужими необережними пальцями, здебільшого в правому нижньому куті; часом необережно підклеєні (а то й заклеєні) непрозорим папером, ці архівні сторінки мають немало рядків, у яких важко розпізнавати окремі літери, цифри, а інколи й зовсім не піддаються читанню. Та все ж перед уважними, небайдужими і зазвичай зволженими від огрому неймовірної інформації очима читача із незнайомого для них часу ці сторінки раптом ніби оживають конкретними іменами та прізвищами, озиваються щасливими

і трагічними подіями зі свого, в кого довгого, а в кого – зовсім короткого життя, проглядаються поміж рядками ледь пізнаваними обрисами різних облич.

Запрошую й тебе, шановний читачу, уважно полистати разом ці архівні сторінки і так же небайдуже вдивитися в між рядки.

Книга шлюбів

Сторінки цієї книги ніби переповнені усміхненими, щасливими, сповненими надіями й тривожно-добрими передчуттями обличчями наречених, їхніх батьків, родичів і знайомих. Усі святочно вбрані, зазвичай у національних українських строях, у яких домінують суто чернігівські червоно-чорні рослинні орнаменти вишивок, із радістю і водночас із страхом Божим заходили такі «весільні поїзди» до рідного храму. Відбували урочисту літургію, вінчалися і з такими ж відчуттями виходили з нього. Щоб поринути на три-чотири дні (а саме стільки в Данині тривало весілля) у неймовірну захопливу для стороннього ока весільну забаву. А в спорожній церкві у той час священник акуратно відкривав Книгу шлюбів і ретельно занотовував для історії черговий запис про черговий шлюб у селі. Відкриємо, для прикладу, таку книгу за 1850 рік і прочитаємо перші два записи:

№1. 8 січня.

Селянин князя Голіцина сільця Шатурського Аврам Романченко, православний, 30 років, першим шлюбом.

Селянка князя Голіцина, мешканка Данинська померлого Дмитрія Горбатьюка донька Анастасія, православна, 23 роки, першим шлюбом. (1)

№2. 29 січня..

Селянин князя Голіцина, мешканець Данинський Яків Полтавець, православний, 19 років.

Селянка князя Голіцина, мешканка Данинська Тетяна Нишпор, 17 років [4].

Як бачимо, запис про шлюби здійснювався за певною формою. На початку зазначався майновий та соціальний стан наречених. Зазвичай вказувалося на власника села (до князя Голіцина селом володіли козак Гуменний, війт Терनावіот, після - граф Румянцев). Так було до 1861 року, коли українські селяни перестали бути кріпаками якогось пана, а всі стали власниками певних земельних наділів.

Цікаво, як це відбулося в записах Данинської церкви?

З квітня 1861 року священник фіксує таку преамбулу до прізвища нареченого: *«Тимчасово зобов'язаний селянин князя Голіцина,*

мешканець села Данини...». А від січня 1864 року, коли селяни остаточно отримали документи за власну землю, в церковних книгах позначається інше словосполучення: «Власник у селі Данина...».

Проте в Данинській церкві брали шлюб не лише селяни. Ще від початку XIX століття серед женихів села помічається немало військових. Це пояснюється тим, що в на хуторі Тарасевичі, що приписаний був до Данини, віддавна поселився нащадок українського гетьмана Тараса Трясила відставний корнет Іван Андрійович Тарасевич. У нього часто квартирували різні військові чини. Саме такі й закохувалися швидко в гарних місцевих дівчат, навіть якщо вони були й старшими від кавалера, і так же скоро йшли під вінець. Ось характерний запис за 1861 рік:

Тимчасово відпускний старший канонір легкої батареї 9-ї артилерійської бригади Михайло Кабанов, православний, першим шлюбом, 35 років.

Селянка Карабинівського хутора Зеновія Хольськова, православна, першим шлюбом, 45 років [5].

Судячи по прізвищу, канонір був росіянином за національністю. А ось ще одне «військове» весілля (за записом 1852 року):

Відставний солдат по білету, що проходить службу в піхотному генерал-фельдмаршала князя Волконського полку Григорій Андрій Руденко, православний, першим шлюбом, 37 років

Померлого указанного паламаря сала Данини Василя Греченка донька Євдокія православна, першим шлюбом [6].

Заміжжя данинських дівчат із військовими фіксуються у клірових книжках до початку XX століття. Цілком очевидно, що про таких говорили в селі: повезло, бо виходить заміж «вигідно». Зазвичай військові Російської армії отримували добре жалування. Надто ж ті, що дослужувалися високих чинів. У 1897 році із десяти весіль, які справляли в селі, про два говорили, напевне, найбільше. Адже данинськими зятями стали два браві унтер-офіцери. Той, хто одружувався 9 лютого, був зовсім юним: унтер-офіцеру у відставці Мойсею Гоенку виповнилося всього лиш 25 років. Щасливицею виявилася 18-літня Федора Дворська. На вінчання у церкві 25 травня також було багато приїжджих мужчин у святочних військових мундирах. 40-річний унтер-офіцер Антон Вовкогон одружувався вдруге і брав за дружину 26-літню селянку-власницю Анну Яловську. Варто припустити, що їй, напевне, повезло менше від молодшої землячки. Адже на противагу

відставнику Майсею Антон Вовкогон служив у діючій армії і міг будь-якого дня знятися по команді в похід на невизначений час.

Зазвичай за умов фактичної відсутності міграції сільського населення в міста данинські парубки одружувалися зі своїми односельчанками. Звичними, щоправда, були весілля: наполовину в Данині, наполовину в Шатурі. Також і шатурські чоловіки нерідко вибирали собі в дружини дівчат із найближчого і багато в чому спорідненого родинними зв'язками сусіднього села Данина. До речі, до побудови в Шатурі своєї церкви (а сталося це в 1885 році), всіх наречених шатурян більш ніж сто років вінчали священники у Данинській церкві – від 1775 по 1885 включно.

Проте майже щороку в записах метричних книг зустрічаються й «чужинецькі» женихи. Так, у 1851 році в церкві в Данині брали шлюб мешканець села Кагарликів паламар тамтешньої Чудо-Михайлівської церкви Костянтин Дорогоневський (29 років, перший шлюб) та місцева мешканка, донька колишнього данинського священника Олексія Григоровича Здравого Анна (другий шлюб, 32 роки). Судячи із запису в книзі, пару вінчав не данинський священник Петро Огієвський, а заштатний священник із Носівського Преображенського храму Микола Огієвський (імовірно, батько Петра Огієвського). Диякон також виявився прибулим – Григорій Ренбалович. Можливо, це пояснюється тим, що наречена походила із родини священника, а наречений мав священничий сан.

Знайшов у Данині дружину та повінчався тут із нею 1855 року і козак із містечка Мрина Борис Хуторний. Йому на той час уже виповнилося 48 років, а його дружині – 45. В обох був перший шлюб.

Цікаво простежити вік, у якому віці одружувалися наші пращури. В середньому у XIX столітті хлопці створювали сім'ю у 20-21, дівчата – в 17-20 років. Раннє одруження пояснюється тим, що в зазвичай багатодітних селянських господарствах батько старався скоріше відділити старшого сина «на свої хліби». Вдруге одружувалися (для цього слід було отримати дозвіл на розлучення від Консисторії, на що йшло немало часу) в середньому у віці від 37 до 45 років. Чоловіки здебільшого брали в дружини молодших за себе – в середньому на 1-3 роки.

Однак у метричних книгах надто часто знаходимо нерівні (за віковою ознакою) шлюби. Не раз трапляється, що чоловік більш ніж удвічі, або рівно вдвічі старший за дружину.

1850 рік: Арсен Гавриш (36 років) – Ксенія Нишпорова (16 років);

1852 рік: Карл Максименко (41 рік, другий шлюб) – Парасовія Кательницька (18 років);

1851 рік: Пилип Романченка (35 років, другим шлюбом) – Ірина Шимко (19 років).

1885 рік: Петро Литвин (41 рік, другим шлюбом) – Євдокія Процько (22 роки).

В тому ж році: Григорій Бойко (48 років, третім шлюбом) – Меланія Нишпор 33 роки, першим шлюбом).

1901 рік: Артем Лобода (40 років) – Олена Товстуха (20 років).

Натомість, немало молодих чоловіків брали собі в дружини значно старших за себе жінок. Такі приклади.

1851 рік: 26-річний шатурянин Денис Антонов повінчався першим шлюбом із 36-річною Євгенією Голобородько, яка вже була раніше замужем.

Того ж року 19-літній Роман Бондаренко з хутора Тарасевича вінчався з 25-літньою мешканкою Володькової Дівиці Парасковією, що мала таке ж прізвище – Бондаренко.

1885 рік: Манолій Мозговий (19 років) взяв за дружину Ксенію Процько (24 роки).

1896 рік: 18-річний Микита Гавриш повінчався із 25-річною Устиною Романченко.

1901 рік: Адріан Подолянко (23 роки) – з Пелагією Коваль (23 роки).

Зустрічається шлюб між зовсім юними нареченими:

1850 рік: Петро Яловський (18 років) – Марія Кулик (16 років).

1887 рік: 16-річна Мавра Луцман вийшла заміж за 22-річного Гната Дворського.

Звертають увагу і своєрідні рекордсмени по шлюбах: тричі одружені. Кілька прикладів. У 1851 році мешканець хутора Тарасевича 45-літній Іван Гришак втретє ставав під вінець у Данинській церкві. Цього разу за дружину він узяв свою ж хуторянку Євгенію Бондар. Їй було 40 років і заміж вона виходила вперше. У 1885 році 48-річний Григорій Бойко також одружувався втретє. За дружину обрав 33-річну Меланію Нишпор, яка доти не мала досвіду сімейного життя. Тричі ставав під вінець у Данинській церкві і шатурянин Пилип Сюр. Маючи 48 років, він знайшов молодшу за себе на шість років Ірину Горбаткову. У книзі записів шлюбів за 1887 рік рукою священика зафіксовано аж трьох уже немолодих данинців у віці від 44 до 48 років, які одружувалися за третім разом [7].

Метричні книги нерідко засвідчують і такі шлюби, коли не вдалий досвід сімейного життя уже мали обоє наречених. У 1896 році таких було дві пари: 45-річний Никифор Романченко та 39-річна Кулина Карухіна; 34-річний Мартин Ткаченко із Рівчака

та 26-річна данинка Анна Татаркова. У 1897 році: звільнений у запас рядовий солдат Іван Максименко (29 років) і власниця села Данини Параскева Гой (32 роки).

Аналіз клірових книг за розділом «Шлюби» дає можливість простежити статистику одружень в окремо взятому українському селі за роками.

Візьмемо останнє десятиліття перед знесенням кріпосного права, коли селяни жили, створювали сім'ї, народжували дітей із надією на давно омріяну волю від панщини та отримання у вічне користування власного поля – якщо не собі, то бодай дітям. Йдеться про період історії села від 1850 до 1861 роки. В середньому тоді вінчалось в церкві 30-35 пар. Найбільше вінчань припадає на 1858 рік – 44 шлюби. Найменше в 1854 році – всього 14.

Така ж картина спостерігається і в наступні півстоліття. Хоча помічається тенденція до спаду: від 40 шлюбів у 1875 році до 23-х – у 1901-му.

Якщо проаналізувати кількість весіль у селі за місяцями, то виявляємо ще одну промовисту тенденцію: це дійство проводилося в періоди або перед або після церковних постів. Ось дані за 1875 рік. Всього за цей рік священник обвінчав у церкві 40 пар наречених. У січні-лютому - відповідно 11 і 12 пар. Але жодної - в березні-квітні, коли тривав великий передвеликодній піст. Не було також весіль у серпні-вересні та жовті-грудні. Це свідчить про те, що наші пращури дотримувалися народних і церковних традицій, які віддавна сповідували їхні батьки й діди.

Щоправда, цього не можна сказати про місяці народження дітей. Як свідчить статистика, тут молоді батьки постів не дотримувалися, або дотримувалися не в тій мірі, як того вимагає церква. Записи священника в книзі народжених у розрізі кожного місяця за кількістю майже не відрізняються: щомісячно в селі народжувалося від 10 до 20 дітей (дані за цей же рік).

Книга народжених

Останній приклад попереднього розділу виводить нас на знайомство ще з однією кліровою книгою – про народжених. Як і попередньої книги про шлюби, читання цієї приносить не менш приємні асоціації. Писані рукою священника, обтяжені вагою століть і коловоротом непростих людських доль, ці сторінки ніби й досі тримають у собі розпилені між рядками крихти тієї неприхованої радості, втіхи й надії, якими були переповнені серця молодих батьків у момент прилучення своєї дитини до першого Божого Таїнства – хрещення.

Від сивої давнини наші пращури ретельно готувалися до обряду хрещення. Адже від своїх батьків вони ще змалку добре знали, що ця подія є таїнство, в якому охрещуваний за допомогою прикликаної священником Святої Трійці (Отця і Сина і Святого Духа), очищується Божою благодаттю від усякого гріха і стає освяченим, чистим, благодатним.

Батьки приносили немовля до церкви разом із обраними напередодні двома кращими своїми друзями чи родичами: парою хлопець – дівчина чи чоловік-жінка (але ті двоє не мали бути подружжям). По-церковному таких своєрідних свідків обряду хрещення віддавна називали *восприємниками* (той, хто приймає, «восприємле», зі святої купелі щойно занурену священником тричі у воду дитину). Для дітей ці двоє надалі ставали *хрещеним батьком* і *хрещеною матір'ю*, а для батьків українська традиція обрала назву – *куми*. До речі, слово *кум* – турецько-татарського походження і означає «друг».

Обряд хрещення відбувався не раніше восьмого дня від народження дитини. Очевидно, це було даниною традиції, бо саме восьмого дня Христа найменовано було Ісусом.

Та перед цим обрядом батькам ще належало пройти чин наречення імені чи назнаменування, тобто благословення дитини Хресним Знаменням. Церковна традиція зберегла два підходи до виконання цього чину: в одних випадках священника запрошували другого дня для читання встановлених молитов породіллі й дитині в їх домі й тоді вперше називалося ім'я новонародженого; в інших – ім'я дитині називалося вже безпосередньо перед хрещенням – у притворі храму, що називається «бабинцем».

Звернемо увагу на порядок, який існував у давній Україні за часів, коли нареченням імені дитини, писанням метрик займалася церква, а не держава.

Найперший голос у найменуванні новонародженого мав священник. Тоді не прийнято було просити чи вимагати від нього назвати дитину іменем, яке подобалося батькам чи кумам. Йшлося лише про православне ім'я, зафіксоване у Святих Книгах. Більше того, цей вибір залежав від дати народження дитини й імені святого (чи святої), яке за церковним календарем припадало на ту пору. Зазвичай дитина успадковувала ім'я того святого, який припадав на восьмий день після її народження, або на день народження, або близький день до того.

Цим і пояснюється той факт, що дівчатка, народжені, скажімо, у грудні, із зрозумілих причин отримували імена великомучениці Катерини, а також Анастасії та Уляни, житейський подвиг яких

пошанувала церква саме в цьому місяці. Ось і у кліровій книзі народжених у Данині й Шатурі в грудні 1887 року дівчаток знаходимо тому підтвердження: аж шестеро названо Катеринами, п'ятеро – Анастасіями, три – Улянами. Згідно із записами цієї книги, народжені в червні чотири дівчинки отримали ім'я Кулина (Акулина), три в жовтні – Парасковії, і три в листопаді – Мотрони.

Був, щоправда, один аргумент, на який зазвичай зважали священники і здебільшого йшли назустріч молодим батькам: їхнє бажання дати дитині ім'я дідуся чи бабусі.

У питанні вибору імені священники неодмінно покликалися на рекомендації українського православного Требника, складеного Київським митрополитом Петром Могилою ще 1646 року. Наведемо з цього видання одну промовисту цитату: «Нехай пильнує священник давати ім'я не соромливе, не з яких байок узятє, не сміху варте чи поганське, чи людей нечестивих, але одного зо Святих Божих, щоб хрещений наслідував його чесноти й притягав себе до чеснотного життя і щоб його молитви й заступництво перед Богом придбати собі на поміч» [8].

І ще одна особливість канону наречення новонародженого під час хрещення. Запис його імені у кліровій книзі здійснювався по-церковнослов'янському. У низці випадків написання й вимова такого імені відрізнялися від того, яке ствердилося віддавна в народі. Серед чоловічих імен таких було небагато: *Іоанн (Іван), Елізар (Лізар, Лазур), Іаким (Яким), Євфїмій (Юхим)*. Складніше було із жіночими іменами. Селянам-українцям досить складно й незвично було кликати імена своїх дітей: *Іуліанія, Акуліна, Гуліта, Февронія, Параскева, Пелагея, Анисія*. Тому такі імена зазвичай поза церквою відразу «забувалися» і в щоденному вжитку досить швидко переінакшувалися, набуваючи усталеної народної форми: *Уляна, Кулина, Улита, Фроська, Параска, Палажка, Онися*. Із цієї ж причини досить рідкісне і незрозуміле простим людям ім'я *Синхлистея* в Данині швидко стало *Сиклетою*.

Читачеві цікаво буде довідатися, якими іменами називали новонароджених у чернігівських селах сто-двісті років тому та порівняти, наскільки змінюються порядки, смаки, традиції, уподобання людей у часовому проміжку життя всього лиш кількох поколінь земляків.

Для аналізу візьмемо «Метричну книгу про народжених, одружених та померлих Архїдияконо-Стефанівської церкви села Данини Ніжинського повіту» за 1875 рік. Тоді в селі народилося 187 дітей (113 хлопів і 74 дівчини). Відтоді сплигло всього лиш 140 років...

На початку аналізу виділимо найбільш популярні (в дужках зазначено кількість хлопчиків чи дівчаток, які в одному році були наречені саме такими іменами).

Почнемо з чоловічих імен: *Іван (8), Георгій (6), Сава (5), Федір (4), Трохим, Микита (по 3), Герасим, Микита, Омелян, Леонтій, Кирило, Яків, Павло, Петро, Макар, Пилип, Євмен, Корній, Дмитро (по 2)*.

Із поширених сучасних чоловічих в історичному документі віднаходимо: *Володимир, Віталій, Василь, Андрій, Олександр, Тарас*. Щоправда, серед цих імен не віднаходимо, для прикладу, *Миколи*. Тоді як у 1956 році цим іменем було названо аж 12 юних данинців.

А ось чоловічі імена, яких у нинішній час навряд чи зустрінеш: *Іов, Лазур (Єлізар), Андроник, Зосим, Ісак, Федот, Мойсей, Сидір, Конон, Софрон, Феофан, Никанор, Терентій, Авакум, Мина, Наум, Маркел, Яким, Власій, Давид, Прокіп, Оксентій (Авксентій)*.

Жіночі імена.

Найбільше в тому році було *Марф (7)*. І це при тому, що три дівчинки отримали ймення *Мавра*. По шість імен - *Анна, Марія, Катерина, Уляна*, по п'ять - *Ксеня, Кулина (по-церковному (Акулина), Палажка (Пелагея), по чотири - Параска (Параскева), Єлизавета, Єфросинія, Тетяна*, по три - *Наталя, Ольга, Улита (Гуліта), Євдокія*. По два - *Христина, Харитина, Олена, Агафія, Олександра, Варвара, Неоніла*.

Із поширених сучасних жіночих імен і тоді також були в метриках *Лідія, Антоніна, Марина*.

А ось зовсім рідкісні: імена: *Устина, Васса, Синхлитя, Агнія, Домініка, Нонна, Меланія, Анисія, Зіновія*.

Після жовтневого перевороту 1917 року на всій колишній території Російської імперії ця давня церковна традиція наречення дитини іменем святого чи ангела-охоронця була зруйнована. Безбожна влада відібрала в духовних осіб право ведення клірових книг й запровадила новий порядок надання імен.

Історія цього питання дає нам чимало абсурдних, базованих на невігластві та політичній заангажованості нових керманічів нової влади, випадків щодо оригінальності імен «майбутніх будівників комунізму». У низці такого абсурду зустрічаємо *Октябрину, Леніну, Владлена* (скорочено Владімір-Ленін), *Ленізу* (ленінські-заповіти), *Лелюда* (Ленін-любить-дітей) .

Мода на цього ідеологічного божка після буремних 20-х років перекинулася згодом на інших ідолів із того ж кремлівського корита: радянські загси рееструють імена *Побістал* (победитель-фашистов-Сталін), *Нісерх* (Нікіта Сергійович Хрущов).

Трудовий ентузіазм молодих батьків, які сліпо повірили в примаду комунізму, породив *П'ятьвчета* (п'ятирічну-за-чотири-роки), *Кукуцаполь* (кукуру-

дзу-царицю-полів) і навіть... *Генія*. Можна собі лише уявити, скажімо невдаху-бухгалтера однієї сумнівної контори Генія Івановича, якому нерозважливі батьки забажали надати таке багато до чого зобов'язуюче ім'я. Була ще й *Даз-драперма* (да-здрастує-перве-мая). Був і *Трактор Іванович*.

Щонові часи в країні, де віру й релігію комуністична влада з несамовитою люттю продовжувала витравлювати з пам'яті навіть найстаршого покоління, спонукали до появи в паспортах радянських людей таких нових імен, які все далі віддаляли радянських громадян від материзни, від їхніх витоків. Згадаймо хоча б шаленіння мільйонів глядачів від латиноамериканських «мільних опер», голосіння над вигаданими долями яких залишило нам у спадок сотні й тисячі новонароджених опісля Маріанн, Ізаур, Леонардів...

Та повернемося в Данину XIX століття.

Про кількість новонароджених у ту пору. Від середини XIX століття до 1887 року (останнього року реєстрації в Данині народжених шатурян у зв'язку з відкриття там своєї церкви) священник приходу робив у кліровій книзі в середньому від 150 до 200 записів про народжених.

Населення Данини почало зростати після відміни кріпосного права 1861 року. Так, у 1862 році в селі народилося 156 дітей, 1863 – 183, 1864 – 140, 1865 – 184 хлопчиків і дівчаток. Найбільший приріст припадає на 1887 рік – 233 (111 хлопчиків і 122 дівчат). До речі, цей 1887 рік – чи не єдиний, коли в селі народилося більше дівчаток.

Порівняльний аналіз співвідношення чоловічої і жіночої статі в цьому селі підтверджує тенденцію останньої чверті XIX століття щодо постійного переважаючого народження хлопчиків над дівчатками. Так, у 1875 році із 187 новонароджених немовлят 113 були хлопці, і лиш 74 – дівчата. У 1897 році – із 146 (без шатурян) 80 – хлопці, 66 – дівчата.

Така тенденція була властива для Чернігівської губернії й раніше, на що звертають увагу укладачі довідника «Матеріали для географії і статистики Росії, зібрані офіцерами Генерального штабу: Чернігівська губернія» [9].

Як і попередньо оглянута книга про шлюби, ця – про народжених – також заповнювалася за певною формою. Записи велися в хронологічному порядку. На початку зазначалися місяць, число та ім'я новонародженого. Далі – соціальний статус батька: ім'я по батькові, прізвище його та дружини. Окремий абзац передбачався для інформації про «восприємників» - кумів. Спробуємо «оживити» кілька сторінок вже згадуваної клірової книги про народжених за 1887 рік.

Травень, 20. Олена.

Батьки:

Власник села Данини Симон Стефанів Вовкогон і законна дружина його Агафія Яківна. Обоє православні.

Восприємники:

Власник того ж села Пилип Аврамів Сардак і Васса Тимофіївна Хлібик.

Запис зробив благочинний протоієрей П. Скорина із псаломщиком Г. Неороновим [10].

Серпень, 1. Елізар

Батьки: Власник села Шатура Омелян Трохимів Тимошик і законна дружина його Катерина Яківна. Обоє православні.

Восприємники:

Власник того ж села Стефан Ананійович Проха і Анна Ісаківна Медведова.

Запис зробив благочинний протоієрей П. Скорина із псаломщиком Г. Неороновим [11].

Здавалося б, два звичайні записи, зафіксовані сільським священиком перші найголовніші свідчення про новонароджених, яких розділяють кілька сторінок між номером 28 біля данинки Олени і номером 73 біля шатурянина Елізара та пару місяців часового проміжку в межах одного року. Але скільки трепетно пізнавального й повчального з непростих уроків їхнього життя можна розповісти, коли знати подальшу долю цих двох немовлят.

Тоді, в 1887 році, ні молоді батьки, ні їхні куми не могли й здогадуватися, що трохи більше ніж через двадцять років ці двоє гарних і щасливих молодих людей у цій же церкві стоятимуть на весільному рушнику, даючи перед Богом, церквою, родичами і численним «весільним потягом» з обидвох сіл обітницю «бути разом, допоки смерть не розлучить нас».

Вродлива данинка Олена стала від 1911 року шатурянкою, розставшись із дівочим прізвищем Вовкогон та перебравши чоловікове – Тимошик. Разом поставили на ноги чотирьох своїх дітей – Катерину, Степана, Галину, Івана. Разом переборювали страшні лихоліття революцій, голодоморів, воєн, несправедливих репресій і засуджень, пережили втрату найменшого сина. Та не озлобилися на світ, на долю, а свято берегли любов і тепло, яким завжди обдаровували ближніх, а особливо внуків. Ще Олена Семенівна Тимошик до останніх днів свого життя зберегла любов до своєї рідної Данини, хоча через щоденні клопоти бувала там нечасто. І цю любов передала своєму найменшому внукові – авторові цих

рядків. Коли вона чула, що молодь називає її малу батьківщину зрусифікованим Даніном, м'яко казала: «Неправильно це, бо наше село – Данина. Пам'ятай про це, внучку».

Ось так несподівано зворушливо для автора і, сподіваюся, читача, «розшифрувалися» всього лиш два записи із цієї дорогої для кожного данинця й шатурянина клірової книги...

Ще на одному записі в цій книзі варто загострити увагу. У нього – драматичний початок, але щасливий кінець.

13 листопада 1897 року священник Петро Скорина охрестив немовля на ймення Іван і зробив таких запис:

«Іоанн – незаконнонароджений.

Дочка солдата дівця Ксенія Авксентіївна Кательницька, мешканка с. Данини, православного віровизнання, народила незаконно.

Восприемники:

Солдат у запасі Архип Антонов Кательницткий і Неоніла Єфімова Гоєва, дівця, – мешканці с. Данини» [12].

За цим записом – драма життя молоді дівчини, сироти, батько якої, колишній солдат Російської армії, рано помер. Очевидно, від ран, набутих десь на війні, – немало їх виникало не великих просторах імперії. Покриткою дівчину зробив старший односелець, однак признати сина відмовився, цим поклавши на дитину образливе тавро байстрюка. Церковний запис «незаконнонароджений» нічого доброго не обіцяв цій дитині в її майбутній житейській долі.

За заведеним в імперії порядком, інформація про незаконнонародженого обов'язково публікувалася на сторінках крайових єпархіальних відомостей. Статистичні відомства також вели окремі облік цієї категорії громадян. Так, за офіційними статистичними даними в Чернігівській губернії на початок ХХ століття співвідношення незаконнонароджених до дітей, що народилися в сім'ях, було 1 до 24 [13].

Може б, і виріс цей хлопець безбачченком, сповна зазнавши гіркої сирітської долі, якби його мати, солдатська донька Ксенія, не проявила справді бійцівський характер. Коли вмовляння і сльози не розтопили черстве серце обидчика, вона вирішила податися до суду. Спочатку до волосного, потім – повітового, окружного. І так, відстоюючи в різних бюрократичних кабінетах своїми обґрунтованими «чолобитними», дійшла до царя.

Неймовірно, але справатягнулася... дев'ять років. І розв'язалася. На користь матері й дитини. Батько не лише змушений був визнати на суді свого сина, а й одружитися на Ксенії.

Несподіваний, хоч і запізнілий, кінець історії ось у цьому документі – копії Указу царя, рішення Чернігівської консисторії та Ніжинського окружного суду, який підклеєний до тієї сторінки данинської клірової книги, на якій було зроблено дев'ять років тому запис про «незаконнонародженого Іоанна».

Указ

Його Величності, Самодержця Всеросійського.

Із Чернігівської Духовної Консисторії – Архіваріусу Консисторії.

За Указом Його Імператорської Величності, Чернігівська духовна Консисторія слухала подання Ніжинського окружного суду від 25 лютого 1906 року за №1161, чим повідомляємо, що рішенням Ніжинського окружного суду, що відбувся 25 лютого 1906 року,

Постановлено:

- записаного за метричними книгами Чернігівської губернії, Ніжинського повіту Троїцької церкви с. Данини за 1897 р. під №71 Іоанна признати законним сином селянина Омеляна Павлова і дружини його Ксенії Авксентіївни Калюжних.

Наказано:

Запропонувати Вам у метричній книзі зробити відповідні помітки про узаконення, відповідно до вказівки, надрукованої в «Церковних ведомостях» за 1893 рік на стор. 1413-1414.

Член Консисторії – свящ. Петро Адвокатов» [14].

Книга померлих

Це книга смутку й печалі. Книга прощання. Книга жалю за життями, що з різних причин обірвалися передчасно. Це ті, хто не долюбили, не народили, не доробили, не здійснили задумане. Немало з-поміж них, хто мучився і страждав, як немало й таких, для кого останній день у житті був раптовим, несподіваним.

Тут скупими короткими рядками подається остання інформація про завершення земного життя людини за кілька днів переходу її душі в те вічне життя, якого вона заслужила. Кожний запис також відповідає усталеній формі: прізвище, ім'я, по батькові, дата смерті, кількість прожитих років, причина смерті.

Смерті в Данині – маленька краплинка у віддзеркаленні якості життя, рівня здоров'я, стану медицини в цілому по повіту, краю, тогочасної держави.

Статистичні дані минулих століть показують невтішну картину.

Найбільше смертей у Чернігівському краї було в 1848, 1849, 1853, 1855, 1860 роках. 1848-й – рік страшної епідемії холери. Від неї чомусь більше вмирало жінок, ніж чоловіків. За період від 1840

до 1850 років на сто народжень припадало 90 смертей [15, с.128]. Найчастіше вмирили від катару дихальних шляхів, запалення легень, легеневої чахотки, тифу, кривавого поносу, водянки.

Та найголовнішою причиною вкороченого життя людей був брак медичних засобів. На кожного лікаря в Чернігівській губернії припадало 20 000 жителів. На всю губернію було лише 17 аптек (в кожному повіті – по одній). [15, с. 135].

Найстрашніше те, що вмирало багато дітей.

Простежимо, як наведені вище загальні дані, взяті із статистичних видань краю, віддзеркалюються на сторінках клірової книги померлих у Данині.

Похоронів у селі було багато. Скажімо, в останню чверть XIX століття церковні дзвони сповіщали про чийсь смерть у середньому раз на два-три дні. Так, у 1875 році було 139 похоронів, 1885 – 108, 1887 – 131, 1897 – 99.

Вмирили в основному діти. Ось печальна статистика, виведена на основі аналізу цієї ж клірової книги. У 1887 році в селі померло дітей у віці до восьми років – 66. З них тих, хто не дожив до одного року, – 52. Далі за дитячими роками ховали: до 2-х років – 10, до 3-х років – 6, до 4-х – 7, до 5 – 3, до 6-ти – 2, до семи – 1, до восьми 5. У віці від 15 до 40 років поховали за рік 10 чоловік.

А що ж із віком селян після 40 років? У цьому віковому діапазоні також помирило багато. Від 40 до 45 років померло 9 чоловік. Від 50 до 55 – 8 чоловік. Від 45 до 65 – 7. Від 65 до 70 років – 6. 80-літнього віку в селі дожив лише один чоловік. Подолав цю планку також один.

В останній колонці чергового запису священник називає причини смерті. Найчастіше вживані в цих записах такі: простуда – 22, дитяча хвороба – 11, скарлатина – 6, кашель – 3, дифтерія – 10. Пошесть на цю хворобу в село підкралася восени: у листопаді поховали восьмеро, у грудні – ще двоє.

Серед причин смерті називається старість. Але якого вікового діапазону вона мала тоді стосунок? Виявляється, до 50-річних. Таких «старих», хто пішов та той світ у віці 50-55 років, було четверо.

В той рік у Данині померли також: від пологів (2), від чахотки (2), неприродною смертю (2).

Такі ж тенденції проглядаються і через 20 років. Так, у 1896-му померло 25 дітей у віці до одного року, від двох до десяти років – ще семеро. До 80-річчя також дожив один чоловік.

Ще сумніша статистика наступного, 1897, року: дітей віком до 10 років померло 46. Але якщо за перші два роки життя – 17, то від 3-х до десяти – 29.

Рідкісного данинського старожила за цей період знаходимо в кліровій книзі за 1885 рік: Іван Іванович Кошма не дожив до свого 100-річчя лише два роки.

***

Маленький штрих до демографічної картини нинішньої Данини. За даними сільської Ради, в 2014 році в селі не народилося жодної дитини. Померло 15 чоловік.

1. Відомість про церву Св. Архидиякона Стефана в селі Данина Ніжинського повіту за 1837 рік // Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). - Ф. 679. - Оп. 2. Од. зб. 4519. - Арк. 188.

2. Ведомость о родившихся, бракосочетавшихся и умерших по приходу церкви архидиякона Стефана в с. Данина. 1801 г. – ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 14. - Од. зб. 71. – 19 с.

3. Метрическая книга Архидиаконо-Сиефановской церкви с. Данина Нежинского уезда о родившихся, бракосочетавшихся, умерших. 1811 - 1840. – ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 4. - Од. зб. 862. – 91 с.

4. Метрическая книга записи о бракосочетаниях церкви Стефана с. Данина Нежинского уезда за 1849-1861 годы. – ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 18. - Од. зб. 108. – Арк. 12, 14.

5. Метрическая книга записи о бракосочетаниях церкви Стефана с. Данина Нежинского уезда за 1849-1861 годы. – ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 18. - Од. зб. 108. – Арк. 88.

6. Метрическая книга записи о бракосочетаниях церкви Стефана с. Данина Нежинского уезда за 1849-1861 годы. – ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 18. - Од. зб. 108. – Арк. 38.

7. Метрическая книга Черниговской духовной консистории причту Св.-Троицкой церкви с. Данины Нежинского уезда. Ч. 2. Бракосочетавшиеся за 1887 г. // ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 10. - Од. зб. 454. – Арк. 23.

8. *Огієнко І. (митрополит Іларіон). Служити народові – то служити Богові / Упоряд., автор передм. і приміток М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2013. – С. 200-201.*

9. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба: Черниговская губерния / Сост. М. Домонтович. – СПб., 1865. - С. 123.

10. Метрическая книга Черниговской духовной консистории причту Св.-Троицкой церкви с. Данины Нежинского уезда. Ч. 1. Родившиеся за 1887 г. // ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 10. - Од. зб. 454. – Арк. 81.

11. Метрическая книга Черниговской духовной консистории причту Св.-Троицкой церкви с. Данины Нежинского уезда. Ч. 1. Родившиеся за 1887 г. // ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 10. - Од. зб. 454. – Арк. 94.

12. Метрическая книга церкви Св. Троицы с. Данины Нежинского уезда: 1897. – ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 10. – д. зб. 809. – Арк. 263.

13. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба: Черниговская губерния / Сост. М. Домонтович. – СПб., 1865. - С. 123.

14. Метрическая книга церкви Св. Троицы с. Данины Нежинского уезда: 1897. – ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 10. – д. зб. 809. – Арк. 263а.

15. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба: Черниговская губерния / Сост. М. Домонтович. – СПб., 1865.

